

Erdélyi Zsuzsanna

SZÁZ ÉV ÁRNYÉKÁBAN

A hagyománykert kóro öregjei között

A 98 éves nagyberényi (Somogy m.) Babos Jánosné Ruzics Rozália kiemelkedő szerepet játszott az archaikus népi imádsághagyomány felszínre kerülésében és műfajjá válásában. Nélküle a népköltészet szegényebb lenne egy gazdag szellemi tartománnyal. Az ő 1968 december 17-én elmondott „Pénteki imádság”-a indította el bennem azt az intenzív gyűjtő és kutató tevékenységet, amely a Hegyet hágék, lőtőt lépék kötetekhez vezetett (1974, 1976, 1978, 1999). Következésképpen több kollega és folklorista népi imádságyűjteménye megjelenéséhez.

A Pénteki imádság megnevezés eleve utalt a műfaj központi témájára: Krisztus szenvedésére s halálára és Mária anyai fájdalmára. A szövegek záradéka – jellemző szerkezeti eleme – meg a Golgota-halál földidézésével-átélésével elérhető lelki jutalomra, kegyelmekre. Összeségükben az imádságok a késő középkor nemzeti nyelvű vallásos költészetének, különösképpen a Passió-epikának és a Máriasiralom-lírának folklorizált, azaz a szóbeliségben fennmaradt nyomai, egy sokarcú, szinte emléknélküli irodalmi gyakorlatnak bizonyítékai.

Babosné Rozi néni számunkra a közösségi emlékezet megtartó erejét jelképezi. Alakja ily módon emblematikussá lett a magyar folklorisztikában. Ezért érzem úgy, hogy emléket kell neki állítanom azzal, hogy saját visszaemlékezéseimben mutatom be azt az embert, aki idős kora ellenére is tiszta szellemmel rendelkezett és távoli múltját éppen olyan élesen rajzolta meg, mint amilyen hűségesen közvetítette őseinek még távolabbi időkben fogant szavát, énekét, hitbéli állapotát.

A gyűjtés anyagából összeszerkesztett szociológiai jellegű írás nem sokkal az első, az úgynevezett kaposvári Hegyet hágék, lőtőt lépék kötet után jelent meg a Somogy című folyóirat 1975/1. számában. A lap akkori helyzete – kis példányszáma, indokolja az újraközlést, nemkülönben az a tény, hogy Babosné Rozi néni személye és nyugodtan mondhatjuk: irodalomtörténeti érdemes, ismételten előtérbe került a legújabb, immár hatalmasra duzzadt (1104 oldal) pozsonyi Hegyet hágék kiadás után (1999. Kalligram).

Valahol Magyarországon élt egy nagyon öreg asszony. Életíve hazánk történetének egy tizedét fogta át. Az ív két vége nemzeti történelmünk pozitív korszakaira, fejlődést ígérő kezdetekre esett: a kiegyezés után anyakönyvezték, s az új gazdasági mechanizmus kinyíltával tették föl a Szent Mihály lovára. Örültek érkezésüknek, örültek távoztának. Jöttével szülei jelenéből jövő nyílt. Elmentével utódai jelenéről múlt vált le. Míg a jövőt hordozta, ígérlet volt. Mikor a múlt göbösödött benne, kolonc lett. Sokáig élt, nehéz ember volt. Igazságszerető-kereső, nemalkuvó-fellebbező. Szenvedélyes. Alakja bennem jelképpé tisztult. Élete túlnőtt az egyedi lét határán. Ha rá gondolok, nemcsak őt látom. Társait is, a fekete-kendősök, a rebbenő tarlómadarak népes seregét. Előttük húz, ahogy az őszi avar fölött keringve idézik a nyári gazdagságot, az eltűnő paraszti kultúra szellemi bőségét. Ez az öregasszony, szokatlan lénye, sorsútkör élete, évek óta foglalkoztat. Első percben közel került hozzám. Megszerettem. Része volt abban, hogy könnyen azonosultam a hozzá hasonlókkal, a megjelöltekkel. Talán csak a lét-nemlét, születés-halál öröme, gondja honosodik úgy meg tudatunkban, mint ahogy beivódott agyamba ennek a keszeg öregnek a képe, a vele töltött napok emléke. Még több: élménye. Az is marad. Élménnyé szilárduló emlék, tengerszemtisztá, tengerszemmély. Bármikor beletekinthetek, soha nem lesz zavaros.

Jóllehet meghalt, most is velem van. Nem tudnám megmondani, hogy sokuk közül miért éppen ő és hogyan vált állandó útítársammá; jobbon oldalmazó kísérővé? Ahogy szaporáztunk előre, úgy nő bennem a vele való találkozás jelentősége. Sokat adott nekem és szakmámnak, euráziai távlatokba tágul homályvilágot nyitott meg, melynek sűrűjében azóta is bolyongok és rejtekeit kutatom. Mióta itt gyűjtöm – nyomába indulva – e különös hagyománykert kóró öregjeinek, múltidéző varázslatban már színes szokat nyíló kortalan viráglényeknek mézes bőséget, már nem tekinthetem őt nemzedékét túlélő társtalanná csupaszkodott öregasszonynak. Leírtam már, hogy százesztendőős időcsúcsa tetején, messzire ható fénysugárnak látom, mely távoli korokba világítva jelzi a hagyomány vonalát. Személyében e hagyomány és hordozói szellemi raktárát; megértek-átéltek kiégette gondolatirézselmi formákat, költői képekké, szóalakzatokká sűrűsödött tartalékokat. Oly energiakészletet, mely a népi kultúra számára mindig biztosította azt a megújító erőt, megőrző képességet, melyből a nemzeti kultúra szikkadásos, apadásos korszakaiban ez ideig még mindig fel tudott tölteni.

Öregemet nem kötöm névhez, térhez, vagyis helyhez. Adatok nélkül is valóságosabb, mint sok ma élő, személyi könyvvel adatolt társa. Pusztán csak azért lebegtetem fejük felett, mert közelségében is megközelíthetetlennek akarom tenni. Bár élete nagyon is vaskos tartalmakból állt össze, halálával alakja-sorsa e vaskos tartalmak képi megjelenítőjévé vált. Szándékolt megközelíthetlenségének gyakorlati vonatkozása is van. Egy asszony élete elmúlván, beteljesedett. Ez az élet az övé volt. Lévéen azonban, a szaporodván benépesítette a földet-típus, négy nemzedék időosztásában mintegy 75 élő leszármazottja van. Így élete nemcsak az övé. Lezárulván nem fejeződött be. Az utódaihoz is kapcsolódik. Rájuk is vetül. Fénye, árnya egyaránt. Fénye sok: magasan tűzött; árnya kevés: meredeken sugárzott. Izzó, küzdő ember volt, az igazáért harcolt. Legtöbbször egyedül harcolt. Fialat korában ez az igazság egyértelmű volt: juss e földön, juss az élethez, kenyér az asztalra, ruha s a lábbeli a szüntelenül születő gyermekeknek. Idegrendszeri mechanizmusát eszmélő kora óta a harc határozta meg. Ez szabta meg reakcióit is. Egyszer s mindenkorra. Ezért nem tudott leállni később sem. Az öregség a frontvonalból utóvédportyákra kényszerítette. Talán észre sem vette. Változatlanul csapdosott, hadakozott, akkor is, mikor már alig volt előtte megvívandó terület. Úgy hitte sok van. Torzulván látása, ellenséget vélt ott is, ahol nem volt. Abban is, aki nem az volt. Sokszor azokban, akikért, akikkel együtt küzdött. Úgy vélte okkal, jóllehet semmiségért. Semmiség talán nekünk, ahogy soknak egy hópehely is az. De nem neki! Az öregember másként gondolkodik. Látótere beszűkül, horizontja elfedett. Értékrendje, vele viszonyítása is megváltozik. Megváltozik, de nem válik hamissá. Egy hópehely talán semmiség. Sok hópehelyből lavina lesz. Apróság is kelthet indulatokat, mely érzelmeket pusztít. Szélből lehet fergeteg, mely gyökereket szaggat. Én, a kívülről, a fergetegbe csöppentem bele, amelyből már nem hallottam ki a szél nesztét. Az igaz és vélt okok szövevényében hiába keresem az elveszett valóságmagot. Csak azt látom, hogy ebben a valamikor nagy célokért küzdő emberben milyen szenvedélyt ébresztett új, talán hamis harc illúziója is. Valóban szélmalomharc vagdalkozása, ha föltetszik a juss már nem is mindig tiszta tudati képe, mely mint a kanálé pohár vízben, törten jelentkezik az öregek látásában, és torz lesz arányaiban. Ebben az aránytalanságban nagyul föl aztán egy farönk akkorává, mint annak idején a nincstelen cselédember számára életét, saját »élet«-et jelentő holdnyi szántóterülete, jelentősége.

Ehhez a torzult viaskodáshoz nem asszisztálok. A harag hófoka sebet éget bennem. Fájdalmasan érzékelteti – jelzi e nagy egyéniség sorsát. Olyan emberét, kinek nemcsak társadalmi kiszolgáltatottsága, árumivolta, kiemelkedési törekvése teremtett közösségi háttérű drámai helyzetet, hanem önmagáért való drámát formált egy újfajta kiszolgáltatottságból az öregkori leépülés testi tehetetlenségéből, majd a járulékos pszichés nyomorból fölül-emelkedni vágyó-nemtudó ember indulata.

Mikor most földézem a vele való találkozásokat s végighallgatom szép szenvedélyes szavait, az akkori frissességében sorjázik elő az együtt-töltött idő minden mozzanata, kezdve a jeges dombra fölkapaszkodni alig tudó öreg Wartburg zihálásától, végig a búcsúpillanatot Isten áldja meg-kézszerítéséig. E frissességben minden képivé válik, hogy e minden, valami körülötte spontán alakulól jelrendszerben a látás szintjére tevődjék át és sokszor bizarrságában úgy hasson-döbbsen, mint a háza falához támaszkodott nagy kőkereszt, mely már gazdájával együtt évek óta leste a halált, temetőzúgi helyét. E különös képszerűségben a fogalmak elvesztik elsődleges logikai rendjüket és átrétegződnek az érzéki világba, hogy teljesebben láttassák egy színes élet rajzolatait, sötét foltjait és néha feltetsző világosabb árnyalatait.

Amiket mond és ahogyan mondja, sodró, változó hangulatú, érzelmileg erősen telített. Szavai nyomán hol napfény bujkál, hol ég morajlik. Ráncos arcát néha fiatalos báj lepi el, szép, mint a tavaszi rét zsengeje. Majd pengeéllé dermednek vonásai, s hangja vijjog a kopár táj fölött. Ilyen indulatok, ilyen magas korban? Valószínűtlen. 70 esztendőn túl lassított üteműnek véljük az élet menetét. Ezt ő tagadni látszik: azonnal támad, ha vitális erővonalaiban, útjában eltérítő szándékot észlel. Nála láttam egyértelműen, hogy a kor nem jellegtelent, nem mos el. Sőt gyakran kihangsúlyozza az alapvonásokat, mint ennél az öregnél, kinek szavai vég nélkül ömlenek tekercesmről, szétterítve egy hosszú élet emlékhordalékát. Lendületüket fokozza a belső tajtékolás, az átélés feszültsége. S ez villamosságot csíhol, áramkört létesít, melyben a szó mögötti gondolati »elem« nemcsak izzik, fénylik, villog, hanem bevágya gyújt. Agyba vág, képzeteket gyújt, tudatot világít. Olyan összefüggéseket derít fel, melyeket nem fogadhatunk el pusztán egyemberérvényűnek, csak közösségeknek. Ezzel szűnik meg sorsa egyéni sors lenni, ezzel húzza szét pályáit a nemzedéktávú időmérce. Ezzel jelzi élete, sűrítetten faluja, népe keserűzű szociológiai tanulmányokban taglalt valóságát. E valóság kényszerköszörűje csiszolta élessé az ő és sokak elméjét. E valóság indulati lefojtottsága sűrítette össze őbenne és sokakban az elődök feszültségét. Ezért nem tud képe, emléke alámerülni életem és munkám számtalan új ráhatására. Közel százévesen is egyedülállóan lázadt, érzelmi kavargásokat keltett. Haláláig nem nyugodott bele az igazságtalanságba, a kisémmizettségbe, a rászédettségbe. Haragra gyúlt, mely jogos, de káros is: tűzként perzselte föl a kertet, melyben annyi éven át csak ültetett...

Első látásra megszerettem. Nehéz róla józanul írni. Gondolataim medrében, ha sorsát és őt idézem, mondanivalóm nem szépen formált kavicsokat mos körül, hanem éles kötőmelleket, melyek fölött ott táncol a kérdés: élet volt-e ez az élet? Ember volt-e ez az ember? Vagy haszonállat, alku és parola tárgya? Esetlegesség, mint minden a körülötte zajló vásáron? Mindezt ő is érezte, tapasztalta, tudta, mikor erről vallva, szorult gégével sípolta ki a levegőt. Ennek élménye kísértette, ettől félt ismét, és ettől menekült volna. E félelemtudat nem engedte leállni, megnyugodni. Csökkenő testi erővel, de nem csökkenő belső lendülettel vitte majdnem száz év súlyát és kaptatott a számára változatlanul meredek szakaszon. Mert az övé haláláig az maradt. Tragédiája, hogy míg élete végén osztálya sorsa rendeződött, egyéni javára a közösségi változás nem hatott ki. Üregességét nem könnyítette. Az 1945 utáni »kártyaosztásból« az öregek kirekedtek. Számukra nem maradt új lap. Az új lapokat keverő energiából rájuk már nem jutott. Még sokáig nem jutott. Amire a gyűszűnyi javakból maroknyi lett, az ő keze már nem a nagyobb darab kenyeret, hanem a halált markolászta. Ez az akkori öregek tragédiája: megérték a nyomor fölszámolását, de nem az ő nyomoruk megszűntét. Rászédettnek érezték magukat, mert a munkavaltatájú új rendben a hosszú életet végigdolgozók jogos reményével várták a munkában elnyűttek, robotban cserzették hűségjutalmát. Azt látták, hogy míg körülöttük a fiatalabbak új otthonban hétköznapi is ünnepi ruhában kanalazzák a hétköznapi is ünnepi eledelt, addig az ő sorsuk nem változott. Annál inkább érzelmeik melyek között a kisémmizettség tudata elültette, a generációs irigységet. Elzúgott fejük felett 100 esztendő. El egy egész század mélyéről lassan

felszínre törő erőinek társadalmat alakító kavargása. S mindez úgy, hogy születő nagy eredményeiből nekik morzsányi is alig jutott. Így ennek az öregnek élete, mely egy közösséget jelenít meg, a váltás után már korosztálya sorsát vetíti ki. Elfelejtette hóna alá csapni a múlt idő, és elfelejtette asztalához ültetni a megújuló idő. Így maradt el korban és kamrában rekedten a közös asztaltól eltolva, a fehér tányér–nagy kanállal adagolásból kiszorítva, továbbra is a házhöz tapasztott zugolyban: ül a kis sámlyn, ölbetett fatáliból kotorgatja krumplipipicéjét.

Mint a múlt század szekeréből kiesett és útfélen hagyott küllőbe botlottam bele én, a paraszti élet múltbavezető útjain tekerő »riporter«, aki ez utakat megjárókról, konokan taposókról jegyzem föl mindazt, amit menetközben szerzett egyéni, vagy messziről hozott közösségi élményként, sokszor már tudatküszöbi rétegekbe süllyedve, ösztöni reakciókban megnyilatkozva hoztak magukkal. Ő sok mindent hozott. Talán többet az élethez alkalmazkodásból és indulatokból, melyek átörökítve heverték a közös útipoggyászban mindaddig, míg fölszabadulva történelmet alakíthattak, új viszonyokat teremthettek. Bár ez az »új« neki nem hozta el a remélt újat, mégsem tudom életét csödérzetes pesszimizmussal szemlélni. Igaz, nem hozta el a kívánt nyugalmat, biztonságot, mely elültette volna benne a feszültségeket, de nekem olyan helyzetet teremtett ezzel az ő esetével egy életre szorított történelmi adóssággal, mely visszaidézhetette az egykori paraszti lét alatt tátongó vákuumot. Visszaidézhetette a fölötte lebegő élet szeretetét, a hozzá való akarat erejét, a társadalmi igazságosság fokozódó keresését és ez igazság lehetséges tapasztalatául szolgáló emberi jogokért vívott harcok lendületét. Ezzel ismét ez öreg jelképi szerepéhez érkeztem el. Az ember egy jelképben absztrahál, már fogalmi szintre emeli az előző hús-vér figurát. A jelképpé vált élet végső summáját nem a fenti eredménytelenség adja. Nem az határozza meg, hogy kiesett kerékküllő a fejlődés útján, hogy krumplipipicét kanalazgató zugolylakó a sátortetős falusi paloták tövében, sem az, hogy örökös félelmeiktől rezzenő lelke hiába vágyakozza a védettséget, hogy durva vágásokhoz szokott teste hiába áhítozza, szintbe biológiai igény erejével a szeretet, a jó szó csengését.

Esetében mindez nem meghatározó. Csak egy a döntő: mind azon tulajdonságot testesíti meg, melyek alkalmassá teszik, hogy személyében a háteres közösséget jelképezze. Így lép ki önmagából, de környezetéből is, így nő túl önmagán, de környezetén is ez a szálegyenes asszony. Magasra nyúló jelzőkő azon út mentén, mely a Budai Nagy Antalok, Dózsa Györgyök nyomvonalán vezetett napjainkig. Nem ő az egyetlen jelzőkővé vált, jelképpé emelkedett Névtelen ezen a vér-sár-verejték tiporta ösvényen...

S most nézzük az embert, akinek körülményei, egyénisége, nagysága erre az összegezésre készlet, e sorokat íratja velem.

Mondtam: azonnal megszerettem. Pillanatokon belül ráálltunk egymás hullámhosszára. A teljes, tiszta gondolati vétel, az értelmi kapcsolódás zavartalansága az érzelmi vezetékrendszert is tüstént létrehozta, halálával sem szűnő áramkört keltve velem.

Az együttérzés és szeretet határozza meg ennek az írásnak jellegét, mely nem valami tudományos eszme-futtatás igényével születik. Valójában egy ember arcképét akarom megrajzolni, a mögöttes közösség háttérében. Nem úgy, ahogy én látom, tehát érzelmeim hatására, az író szubjektivitásával, hanem átcsapva egyféle tárgyiasított alanyiságba, azaz a megírt lény szubjektivitásával úgy, ahogy s amilyennek magát láttatja, azaz amilyennek látszik. Úgy is mondhatnám: ő tartja az ecsetet, keveri a színeket, vagysis az ő szavai nyomán kel életre alakja, környezete, kora, két tekerés »hangzó anyag«-ának ének-dal-vallomás változatos bőségéből. Az ő szavait fűzőm narrátorként élete fonalára. S míg ezt teszem, nem magyarázom a közösségi háttérrel, a kiváltó helyzeteket. Nem értékelem gondolatai gazdagságát, nyelvi fordulatait, képei búséget, költői hangulatait, nem analizálni akarok most, hanem bemutatni. Őt, az egyént, mint típust, majd jelképet. És fölmutatni. Őt, mementóként. Ezért szorítokozom jóformán csak az ő szavaira. Mert ezek a szavak 100 év mindenap-

jához tapadnak. Máskülönben nem sajtolhatta volna ki őket az emlékezésre nehezedő múlt valósága. S míg e szögyöngyöket pergetem ujjaim között, keresve a mélytűzűeket, a töretlen fényűeket, hogy tisztán tükröztessem bennük hosszú életei távoli és közeli képeit, fényárnyváltásait, lassan nemcsak az ő élete tükrét, fényárnyjátékait látom.

Látom a hozzá hasonló útszélen hagyottakét, időberekesztettekét, korbafulladtakét. Ugyanúgy pergethetném ujjaim között az ő valóság-szögyöngyeiket. Pergethetném, ahogy most teszem, összeszedve ez egy-sokélet szemeit olyan füzérré, mely a mát élők, holnapot formálók, hétköznap is ünneplők sorához köti végre ezeket a jelenből kilógó, múltba meredő gondbatöppedteket. Azzá váltak, mert még a saroglyába se húztuk fel őket annak idején, mi, új időit új szekerén elindulók.

É füzérré nemcsak azért szedem össze, hogy ide húzza-kösse a hozzánk tartozókat, hogy figyelmeztessen az ily módon magukra maradtakra, védtelenekre, hanem hogy életükkel állandóan emlékeztessenek arra a múltra, melynek felszámolásánál mintha őket is – bár áldozatait, de akaratlanul képviselőit – fölszámoltuk volna. Jóllehet erőnk gyarapodtával ezeket az öregeket már kiemeltük a véletlenül (?) leírtak sorából, de van még tennivalónk értük is, és – rendünkért. Azért, hogy múltjuk ne idézhesse a mi jövőnk képét. Hogy végzett munkánk arányában adja meg öregkorunk biztonságát, amikor is munkánk emléke élményünk, kamata nyugalomunk lesz.

*

Bizony csak szívesebben szólnék már most is közösségvédett öregekről s nem tántorgó vénekről, kik érthető fűtöttségükben átokba csapó indulatokba emelkednek, hogy utána aligpihegéses ájulásokba zuhanjanak...

***

A múlt század utolsó harmada alig köszöntött be, mikor megszületett. Apja szegény parasztember. Korai halálával nehéz sorba jutott felesége, két kis gyermeke. Az asszonyra szakadt minden.

»...*Én nem ismertem az édesapámat, milyen vót. Fehér-e, fekete? Csak az jut eszembe, hogy hosszú koporsóba vót – így e. Letették a földre a koporsót, úgy tették bele édesapámat. Ez jut eszembe, meg egy kis fakólovunk vót, egy kordés. Ez eszembe jut ... Őt éves vótam, mikor meghalt édesapám ... Megitta az orvosságot. Mind. Azt mondta, használjon, ha akar, vagy pedig nem – aszongya. Egy kis házunk vót, meg egy kis szöllőnk. Aztán avval dógozott. Én nem tudom, mer én csak játszottam. »Ergyel az öreg bátyádhoz, kislányom, játszáll ott a lányokkal!« Napestig ott vótam. Édesanyámnak mennyit költött dogoznyi. Minden munkát. Szapult, mosott a világon mindent ... Uraknál jártam kicsi koromba a két lányhoz, pajtásaim, vótak. Vót nekik g.-i pusztájuk, K-on szöllejük, talán még nyóc hód is vót ... rétest adtak a kezembe, kalácsot adtak a kezembe, fehér kenyeret adtak a kezembe. Ott játszottam velük. Talán vótam olyan hat éves, öt éves, még nem jártam iskolába: Ott vót édesanyám testvérgyínek az ura tehenes, udvaros. Csak elküldött édesanyám hozzá, már édesapám halála után ...«*

Iskolás korát az akkori falusi népoktatás rendjének megfelelően töltötte: hat elemi után az ismétlő, illetve vasárnapi iskolát látogatta.

»...*Mikor aztán iskolába mentem ... nekünk reggeltől délig ... délben hazamentünk ebédelnyi ... Délután megint mennyi költött. Nem úgy ám, mint most! Csak csütörtökön vót szabadság. Együtt a szombat. Vasárnap meg mentünk templomba ... Két iskolánk vót ... Ugyan egy föld alatt, de nagy iskolánk vót. Egyikbe a nagyobb tanuló, másikba a kisebb tanuló. Együnket a tanító tanított, másunkat az öreg mester tanított. Mikor már vótam-elmúltam hétköznapis iskolás, akkor 15 éves koromba kiírtak az inneplő iskolából.«*

Édesanyja szép asszony volt. Többen kérték feleségül, de gyerekei mellé nem akart mos-tohát hozni.

»...*talán harmadik iskolába jártam már akkor, nem tudom. Édesanyám fonyogatott, ilyen nagy láda előtt üldögélt, így fonyogatta a kendert. Fölvetette a gyóvót, ot vót két szék. Odaiülök melleje.*

Erre is emlékszem. Odaülök melleje. Édesanyám sírdogál. Mondok: »Miér sir ke', édesanyám?« Azt mondja: »Itt vót kislányom egy bácsi. Engem elvitt vóna feleséginek, – azt mondja, – elvitt vóna. De hátha tetületek panasz lesz a kenyér? Pedig jó lett vóna mennyi!«

»...Idevaló ember vót. Aztán tudtam meg, mikor már menyecske vótam, hogy ki ez az ember. Én mihátam nem ment hozzá, meg vót egy testvérem. Szép, gyönyörű, tisztaképi gyerek vót. Tizenhat éves korában meghalt torokgyíkban. Tizenhárom gyerek meghalt abba az utcába egy hét alatt. Torokgyíkba, mer hát akkor doktor nem vót. N e m ú g y á m, m i n t m á m a !«

Sorsa – úgy véli – másként alakul ha édesanyja férjhez megy. Végül egymásba szerettek egy nős emberrel, akivel összeállt. Ezzel a falu erkölcsé szerint súlyosat vétett. Vétke súlyát a felcseperedő lánygyerek érezte meg, mert magafajta legény nem állt – állhatott vele szóba.

»...Pedig jobb lett vóna, ment vóna férhő, akkor aztán az én böcsületem is fönnmaradt vóna. De mikor már arra való lettem, hogy tizennégy, tizenöt esztendővel arattam vele együtt édesanyámmal. Vót olyan legény – iszen a lánya itt van e: »velvénélek – azt mondja, – de hát olyan leszöl, mint az anyád!« Mer, hogy az én anyám úgy állt össze egy emberrel ... Az én böcsületemet elb...ta. Nem kerültem vóna én se ide, se oda a magam falujából, amilyen leán vótam! Ha az én anyám böcsületes asszony lett vóna. (Oktatólag:) Nem szép mondanyi! De ez igaz. De ez igaz!«

A férfi, akit anyja megszeretett, nem vehette el. Együtt éltek. A falu szája aztán kikezdte őket.

»...Annak is élt a felesége ... Vót neki egy öreg édesanyja. Oda gyűttek ki a mi kis házunkba lakni. Így kerültek össze. Mer egy szoba vót, meg egy kis kamura. Meg füstös konyha. Aztán a kamurában lakott egy öregasszony evvel az emberrel. He! Összekeveredek. Mikor már azt hallottam, már ahhoz vót eszem: »...a B. M.-va1 az Á. R... Az A. R. a B. M.-val« ... Hallottam ilyen beszédet. Hogy mit beszéltek aztán, azt nem tudom, hogy miér vagy hogyan? Mer ahhoz semmi közöm se sincs, senkinek se, ugye? ... Nem is tudtam hogy mi, nem tudtam én azt, hogy mi az, vagy hogyan? Mer engem az én anyám nem oktatott sohasem semmire se. Napszámba reggel elmentem, este hazamentem. Megettem a vacsorámat. »Feküggj le!« (Szenvedélyesen:) Ej, Ej! Csak ne születtem vóna!...«

Kimaradván az iskolából, édesanyja nehéz sora várta:

»...Mikor én tizenkét éves vótum, akkor má mentem napszámba. Fölköszölődtünk. Hajnalharangszókor má mentünk. Mikor a Nap kelt. Mikor odaértünk, megettük a reggelit, úgy álltunk neki dógozni. Ganyét kotortunk, tüskét vágtunk, irtottuk a mácsonyát a buzába. Rozsfejet irtottunk a buzába ... amit gyerekek tudtak végezni ... Vittiünk magunkkal kenyeret. Kinek mije vót. Szegény édesanyám egypár tojást sütött, kever hozzá egy kis lisztet, hogy több legyen. Meg ekkora két pogácsát (mutatja), hogy karéjt szeghettiünk belőle. Kettő megtötött egy tepszit...

Nagyon sokat tudnék ám mondanyi, nagyon sokat! Hány puztára elmentem. De nemcsak én. Vótunk vagy százan. Harmatos földön meztéláb jártunk. Nem vót ám papucs! (tárgyilagosan) Tutyi vót! D e n e m v ó t á m i g y, m i n t m á m a ! Ajjjajjj! Azt nyögi ám most sok. Azt a régi meghűttet. Megeröltetést ... Mikor kint a majorban odamentünk, vót egy földpince. Szégyen piacnak neveztük . . . Ott mentünk össze, mindenki. Kicsinyje, nagyja, öregje, fiatalja. Mind ott mentünk ahhoz a putrihoz össze. Vót egy hajdú. S. J. bácsi nevezetű. Nem ám gazdag, vagy urabácsi ... Egy hajdú. Annál vót a magtárkulcs. Te ide mész! – elosztá – te ide mész, te meg ergye mész, te meg amoda mész, te meg emide mész! Ki milyen dógot bírt. Elosztályozta ... Három nyáron arattam. Kenyéren, vízen. (sóhajt) Kedves gyerekeim! Egy asszony, egy özvegyasszony szánt meg benniüket. Hozott egy-egy kis borsólevest aratásba. Ugyanannak a fia akart énnékem emberem lennyi, uram lennyi. De hát! Az szeretett vóna menyinek lennyi, az az öregasszony ... Amilyen lány én vótam! Friss vótam! Meg amilyen dógos én vótam! Mindenki böcsült. Nyáron nem ültem én le sohasem a tarlón, csak amikor ettem. Én le nem ültem vóna, mikor kettőz vótam. A lajt a dülő közepin vót vízzel teli. R ... ka, szalaadj vizért! R ... ka, vidd, üres a kánna! Eridj hamar! Aaahhh! (nagyot sóhajt)

Mivel az a legény nem vehette el, akihez ment volna, édesanyja az elsőnek odaadta, aki vitte, mert:

»...Azt gondulta szegény édesanyám, hogy engem, mivel szegény leány vagyok – én vótam a legszegényebb a falunkban – talán engem senki se kér...«

Pedig inkább az anya erkölcsi helyzete miatt volt gond a férjhezadandó lány, hisz annyira nincstelen nem volt.

»...az én kis házam vót, öreganyámtu maradt ... Hát – annyira nem hozakodok elő, mer az én anyám úgy vót összeállva egy emberrel, aztán jobb vót ha nem láttak. (Szenvedélyesen:) Azér, azér mentem olyan korán férhő! Azért tóltak el a háztól, nem multam el tizenhat éves, már megesküdtem ... Sose láttam én! Vidéki vót! ... Az ipamnak a testvérgye ... ott lakott nem messzi hozzánk, az kommandálta ... Nem láttam én ... Aztán jegyben vótam az urammal ... Három hét alatt összekerültünk. N e m ú g y, m i n t m o s t ! Talán kétszer háromszor vót nálunk. Este gyüött el, mer cselédember vót. Én a nagyláádán aludtam, az meg az ágyamon aludt ... El nem ment vóna az a menyasszony a legényes házhöz elvágért se avval a legénnyel. N e m á m u g y, m i n t m o s t ! ... Tizenöt éves koromig hát mit tudtam én avval, hogy mi hogyan van? (Nő-férfi kapcsolata.) Hát aztán! Hu! (megborzong) ... Mentsen meg a jó Isten még rá gondulnyi is!!! (Izgatottan)«

Esküvőjéről, menyasszonyi ruhájáról, hozományáról így vall:

»...1887-ben mentem férhő. Még nem multam el tizenhat. Iskolából irtak ki Jézus neve napján. Február 7-én esküdtem. Aztán fölültünk a kocsira vagy szánkóra, mer hó vót ... D. pusztára vittek. Há, mást mit mondjak? Vót ott minden: leves, pörkölt... (Ruhája:) Bizony nagyon egyszerű vót. Bordó ternó szoknya vót rajtam, azután meg valami kis csíkos réklivel esküdtem. Aztán meg fodros kötény vót előttem ... olyan fényes füstő kötény. Teli vót pántlikával. (Elmélázva:) Köröskörül csipke vót rajta. Fodrok. Fodrok. Fodrok vótak rajta. Fekete. Olyan vót, mint most az előruha. Csak fényes vót. Pergál vót, mer akkor más viselet vót, mint most...

...A hajamat úgy viselkedtem, hogy hátrafelé fésültem, Aztán befontuk pántlikával ... Befonta édesanyám pántlikával, aztán a végire meg ilyen hosszú pántlikát kötött el! Akkor aztán megvót az esküvő. Akkor kikötötték a kontyomat ... megvan, megvan most is. Majd a koporsómba bele is teszik ... Nagy selem keszkenő, lelógott a derekamra. Sok pántlika meg föl vót kötve a kontyomra. Fujta a szél, mikor fujt a szél, mikor kimentem! Ajjjé!! (Izgatottan az előző csöndes hangvétel után:) Nem lehet azt elbeszélnyi! (Hozomány:) ... Semmit se! Három forint hetven krajcárt táncoltam össze. Azt meg elvitték a muzsikások ... Ilyen egy láda vót el! (Mutat egy szegényes kis ládára a fal mellett. Szekrény:) Aaaaahh! Még az uraknál se vót. Nemhogy szegény embernél lett vóna. ... Ágybelit azt vittem. Hat vánkost adott édesanyám, meg három dunyhát. (Konyhafelszerelés:) Semmise vót! Se kosár, se véka, se tepszi. Azután szeregettem meg, mikor má asszony vótum ... Nem ad énnékem senkise, mióta a 82-ik esztendőbe fordulok februárba. Az esküvőm, az esküvőm ideje. Mikor bekötötték a fejemet énnékem segítséget nem adott senkise, mint az a mindenható Nagyisten ... Mer énnékem senki sem adott, egyedül a mindenható Nagyisten.«

A Nagyisten és Fia, akikhez egész életében, mint egyetlen lehetséges védelemhez menekült. Nem véletlen, hogy legkedvesebb éneke: »Jézus szívén megnyugodni jó«, mert: »földi bútul bajtul szíve enyhülést ad«, lelke megpihen annak, »ki sírva sír«, hisz: »a szenvedés ott nem sajog...«. A vallás adta a vigaszt, adta meg az önkivetítés formáját, ahogy ezt egy másik nagyon régi esküvő fölidézése mutatja: (elmélázva:)

»...Hej Istenem! Mikor a Szűz Mária esküdött! Mikor a Szűz Mária esküdött, ott adta át neki Szent József a gyűrűt a templomba. Aztán szólt a citera! Mikor elmentek haza, lett egy kis lakoma, lakoma. Citerahúr szólt, meg vigadoztak, Szent Anna, Johakim, azok meg örvendeztek nekik. (Lágyan:) T i z e n é g éves vót Szűz Mária, mikor férhő, mikor átadta Szent Józsefnek magát...«

Aztán megint csak Szűz Mária képe, a sokat szenvedetté:

»...Szent József nem akarta elválni a Szűz Máriát, mikor a Jézuskával tele vót. Hanem aztán az Űrangyala megjelent Szent Józsefnek: »Fogadd magadhoz Máriát!

S ugyanehhez a Nagyistenhez menekült vele együtt az akkori falu népe is:

»...teli vót a templom, néppel. Oda, ahun az emberek ültek, oda fehérnép nem ülhetett. Nem fért oda. Oszt a hosszú pad teli vót férfival. Mikor a nagy ünnepek gyűttek, kint többen vótak, mint

majdnem bent. Ugy tudtunk letérbetüni, löktünk egyet előre, aztán úgy tudtunk letérbetüni. Ott az egész katolikuság vót. Ott csak egy asszony vót kálomista. Egy asszony ... meg vót egy zsidó ... Az választott egy padot, az mindig abba az egy padba ült. Elül. Most meg hogy van? (Indulattal:) Mozi a templom majdnem! Még a jó katolikusok, akik nem romlott katolikusok, azok még járnak. De aki már romlott katolikus, annak csak a színház köll, mozi köll. Azután meg muzsikaszóval főzik meg az ebédet az asszonyok ... A televízió, meg a rádió eztet diktálja ... A romlottságot ... Amellett meg a szemtelenség nagy máma ... Mikor a nagy ünnepek gyűttek...«

– mondja. A végeszakadatlan munkában az örömök, vidámság ideje, a szükös eledel mellett a jobb falatok ideje. Míg gyerekek voltak, a legnagyobb ünnepen, karácsonykor:

»...Csordapásztorokat énekeltiünk. Elmentünk az ablakokra. Hárman négyen – ketten. Mikor hogy, pajtások. (összefogózkodtunk, mentünk. Osztán az ablakon köszöntöttünk. A Csordapásztorokat, meg a Szüz Mária éneket, hogy: ... e világra nékiünk szent fiát hozá!«

S mint asszonyok:

»...Kalácsot sütöttünk. Mákosat. Diósat. Kinek mije vót: Azután meg fazék savanyó káposzta. Meg egy kis leves. Meg prósza. Gránica. Kukoricalisztbüil. (nevet) Görhöny. Görhöny. Leforráztuk a kukoricalisztet ... megédesedett, aztán ráöntöttünk forró zsírt, vagy pörccöt, aztán megnyomtuk, bele a tepszibe ... Még máma is a pesti fiannak prószát köll sütnyi, mikor elgyün ... Aludtjeet, édes tejet, cukrosat. – Azután tojást ütöttünk bele. Megkevertük a prószát, meg répát reszeltünk bele ... ilyen takarmányrépát. Kiliggattuk a répát. Megkóstoltuk, hogy édes-e? Ha nem édes, azt eldobtuk, aki édes vót, megreszeltük. Belekevertük a kukoricaliszt közé, fazékba. Beleöntöttük a tepszibe...«

E gránicás-görhönös asszonyi élet lésással kezdődött. Sok-sok éven át volt nedves a köténye, mert amikor csak tehetett, le-leszaladt a pincébe s csak sírt:

»...Azért sírtam, mert bántam a tettemet. Mér mentem férhő? Azér, mer én cselédházhoz nem vótam szokva! (Szenvedélyesen:) Mer én hozzám másmilyen ember köllött vóna.«

Özvegy édesanyja mellett sem volt könnyű sorsa, de esküvője után a teljes nincstelenségbe került. Ura a közös cselédházba vitte, haza a szüleihez:

»...Nem, vót azoknak se semmijük se egyéb, egy pár malacka, meg két kis marhájuk vót nekik. Oda jártam a közösbe etetnyi, itatnyi ...« (Majdnem kedélyesen:» ... Szegény ipamnak nem vót semmi jussa se, mer cselédember vót. A napam kapott száz forint jusst, avval gazdálkodott az én ipam. Utóvégre aztán tönkrement. Mindent el bírt hanyi.«

A szülők szerették, becsülték a dolgos, jólelkű fiatalasszonyt, aki gondozta, ápolta, majd eltemette őket.

»... (Az ipa) Nagyon szép ember vót. Tiszta ember vót. Megböcsültük egymást. Szeretett. Én is szerettem, mer tiszta ember vót, jó ember vót, nem bántott rossz szóval sohasem ... énnálam halt meg mindkettő ... Nem is jó rá gondulnyi. Szegény napam a tüdejit pökötte ki. Négy esztendeig pökötte a tüdejit. Újan gödröt ásott, mint ez a lábas e! (Mutat egy nagyobb lábasra.) Így tettem e! Bekötöttem az orromat, mikor mostam a rongyát. Így e! (mutatja) Hogy ne érezzek. Újan büdös vót. Isten őrizzen még rá gondulnyi is. Fekiüdt, bizony fekiüdt. Hun fönn vót, hun fekiüdt. Újan lábonyvagyudó vót.«

Az urának volt még testvérbátyja, de azok az öregeket nem vettek magukhoz, mert:

»...Miér nem? Mer nem szívelt vele. Mer az én asszonyom nagyon kemény menyecske vót ... Nem sógorném vót, asszonyom vót. Nem sógornémnek hitluk ... Nem hát! Öregbik uram – az uram testvérgyit öregbik u r a m n a k hittuk. A feleségit a s s z o n y o m n a k hittuk. (Annak) ... nem köllöttek az öregek...«

A szegénység ez időben nem csak az ő osztályrészük volt, majd a falu egész lakosságát sújtotta. Kevés ház volt, ahol ne küzdöttek volna gondokkal, adóssággal.

»... (nekünk) nem vót egy malacfink se. Vótam tíz éves házas, még inkább több, akkor se vót semmink se. N e m i l y e n v i l á g v ó t á m, aaahhh! (Szenvedélyesen:) Hallja e! Pénz nem vót! Tizenöt krajcár, husz krajcár, huszonöt krajcár, harminc krajcár vót a napszám. Tizenkét napra három forint hatvan krajcárt kaptunk. (Izgatottan:) Abbul meg, ugye, élnyi is köllött! Na most: járt

a végrehajtó az utcán végig, a község emberei. Elvitték a ládát, elvitték a szekrényt, ami vót. Párnát elvitték, az asztalt elvitték, aki nem tudott fizetni adót. Ilyen helyzet vót!

...Mikor odakerültem 12 forinttal tartozott az én ipam egy embernek. És tudja, az egész konven-
ciómat elfogták érte. (Főbindultan:) Az ényimet! A magtárpalláson a csószné, a gazdáné azt mon-
ták: (a sógoronőjénél:) »...Fizessétek ketten azt a tizenkét forintot, aszongya, ne csak ez a kis menyecs-
ke! Aszongya: nem is tudja mire kelt el az a pénz. Aszongya: (a sógoronője) Lakodalmunkra kelt el.
Ilyen nyersen kimondta, mer ki ha ü nem? ... Aztán akkor én ittam meg a levit. Meg szegény édes-
anyám. Mikor má gyűtt a hegyen: (hevesen) »Hajják-e asszonyok! Gyün ám édesanyám! Hoz ám
valamit... – Hozott egy tál lisztet, hozott ezt, hozott azt, amije vót. Amije vót! ... Mikor aztán mértek,
a csószné, meg a gazdáné pirongatta az asszonyomat, én meg rittam, ríva gyűttem le aztán a pallásrul.
Három mérce árpát kaptam azután, meg egy mérő rozst kaptam. Buzámat elfogták. Rozsotat elfog-
ták, mer négy forint vót egy mázsa buza. Nem vót pénz! (Izgatottan:) Hát aztán én akkor elmentem
ríva haza édesanyámhoz. «Édesanyám! – a napam beteg vót, az ágyat nyomta, – Édesanyám! Én
nem menek vissza! Én nem bánom, akár há leszek (izgatottan, sírva:) De én vissza nem menek!
Minek? Koplalni mennyek?« (Sír)

Édesanyja jól látta lánya elrontott életét. Érezte, mekkora része van benne. Ahol tudott,
könnyítette sorsát. De a válást nem engedte. A különélő asszonyokat – ha ártatlanok is
voltak a házasság zátonyra jutásában – a falu ítélete nem kímélte.

»...De nem engedett az én édesanyám. Az én édesanyám (odaadta) amije vót szegény édesanyámnak
... akármije: »Vidd el annak a beteg asszonynak.« Ervel a szesszel küldött vissza. »Vidd el annak a beteg
asszonynak.« Egy ember meg azt mondta, egy juhászember ...találkozott édesanyámmal, mikor édes-
anyám gyűtt énhozzám: »Sógoraszszony! Ne engedje a lányának, hogy széjjel menjenek az urától, mer
ugy megátalkoznak egymástul, hogy sohase köllenek egymásnak ... Nem is engedett meg édesanyám.
Nem is engedett. Pedig akárhányszor azt mondta az én édesanyám, hogy ilyen szótlan vót az ért uram:
»Lányom, nekem nem költene az urad!! ..Mondok: »Ugye, édesanyám, mit tudtam, én tizenhatéves ko-
romba? Embör köll-e, bot köll-e?« (Izgatottan:) Mondom: »Ugye édesanyám, engem tett tönkre!« (Csön-
desen:) Megvallva, nem is szerettem tiszta szivembül, nem is szerettem. Csak összegyalulódtunk. (Szen-
vedélyesen:) Összegyalulódtunk. Még sohasem mondta, el senkinek se eztet. Csak, csak most. Hm. Hm.
Csak most. (Szenvedélyesen:) Angyalom! Mit tudtam én avval, hogy mi az! Nem tudtam én a szeretetet.
(A szerelmet érti.) Nem tudtam én azt, hogy emberrel – (megáll, megzavarodik) mit kő végeznyi!«

Urát el nem hagyhatta, anyja visszakényszerítette hozzá. Nem volt mit tenni, beletört,
beleszokott életébe...

»...Muszáj vót. Mer ugye aztán huszonhét éves koromban már négy gyerekem vót. Gyerekek
születtek minden esztendőben.«

Hozzájárult ehhez, hogy az ura csöndes, jó ember volt, aki nem sok vizet zavart, de a
munkában s a közös törekvésben megállta a helyét.

»...Az én aptyukom nagyon szép ember vót, nagyon jó ember vót, de ahogyan jó ember vót, ugy
vót gondja mindenre. Nekem az én uram soha azt sem kérdezte, hogy hová tetted, vagy hun vetted?
Vagy há viszed, vagy há fizeted? Én tiz esztendeig jártam a takarékbá, akinek aztat köllött vóna járnai,
mer én nem küldhettem sehova ... Hát nem vót hozzá esze ... (mert) Nagyon jó ember vót, de – (itt
jelentőségeltjesen néz rám, lehalkítja hangját:) b u t a vót. Nem tudta az eszinek hasznát venni. Az csak
aludt meg evett, meg dőgozott. Nekem vót. Mer én aztán jártam a takarékokba. Tiz évig jártam a
takarékbá. Én vettem, kedvesem, lovat, én vettem tehenet, én vettem bivalokat, ugyan, nem. Megvet-
tem, csak az én aptyukom kiválasztotta hogy »e' lesz jó« ... Az csak gyűtt utánam, mint a pumi
kutya, nem tudta az eszit használni...«

S ahogy az idő múltott és »összegyalulódtak«, megszerette:

»...Meg hát! ... Két heti haragot se tartottunk. Az ötvennyolc év alatt. Nem lehetett vele
vörsönyözni, meg pörünyi, a világon semmi. Aztán fölvettem a tempóját, fölvettem a szokását. Egy
óráig sem hagytam el az ötvennyolc év alatt. Nem ugy vótam, mint a mostanyiak. Mer a gyerekek
meg születtek. Minden két esztendőben. Kilenc gyereket a világra hoztam...«

Első gyereke keresztelőjét csöndesen idézi:

»...Mikor az én fiammal terhes vótam, avval a 82 éves fiammal, szegény édesanyám csöbörbe káposztát, savanyukáposztát hozott ... hoztak húst, hoztak bort. Hoztak mi töllük teltet. Kocsival hozták. Olyan paszitát főzött édesanyám ... táncoltak, mulattak, ettek, ittak. Ennek a menyecskének az ura, akit beszéltek, hogy nem fizette meg az adósságot, e' meg citerázott. Én meg néztem az ágybul. (Bölcsen, nyugodtan:) Mindent el tudok mondanyi a világon, amin én csak körösztüil mentem. Kilencc gyereket a világra hoztam, öt lakodalmat tartottam, nyolc öreget eltemettem.

... Mennyi ideig szoptattunk? Két esztendeig, másfél esztendeig, mer addig nem lett a másik ... N e m u g y á m , m i n t m o s t ! Tejjel nevelik, vagy téjjel, vagy mi a rosseb! AHHH! (Dühösen:) Teával! Mer sajnálják a mejjüket ezek a mostanyiak ... Azelőtt nem sajnálták ám! Vót 9–11–12 gyerek a háznál. N e m u g y á m , m i n t m á m a ! Elb...ák, elcsinájják még az orvosok is! Jujjjj! Rá gondolnyi is! ...Vétek! Mer nem tudja, hogy hány lölköt veszít el! Egy után. Aki elcsinálja. De máma még az orvosok is elb...ák. Mer akinek a v...a fáj, fáj a feje!« Azt gondolják ezek a mostanyiak, hogy az embernek nincs hozzá esze? ... Elmén az orvoshoz, »fáj a fejem... Aztán fáj az alvég. Hiszen szemmel látott dolog. Itt a ... menyecske: 'Mindig beteg, mindig a kórházba jár. Hát mi a baj? Csak az a baj, hogy belevájálnak a va... ba, ujjé! (Dühödten, mert a lánya leinti) De így van! (Lánya:) »Így van, de hát minék mondogatja?« – No, de hát most mondtam, mer most, most ezt muszáj mondanyi. Hát mit mondjak mást? (Úgy érti, hogy csak azt mondhatja, amit lát.) (Lánya:) »Nem tud semmitse, nem lát semmit, akkor minék mond ja?« (Sértve, mérgesen:) Má most nem mondok semmit!...«

Házassága utáni kábultságából végül is fölcúsodott. Rájött, hogy sorsán sírással nem változtat. Bánatból nem él meg. Egyedül a kemény munka hozhat eredményt.

»...Talán mikor vótunk három éves házások, négy e? Kettő e? Istenem! nekem evvel még a megerő kenyerem se lesz meg! Nekem talpra köll állnyi. Valahogy e. (Emelt hangon:) A jó Isten megsegített. Mer, Angyalom, elültem a pincébe, mikor azt az eleségemet elfogták. Nem vót semmim se a világon. (Magyarázó, nyugodt hangon:) Egy asszont kedvelt az én aptyukon legénykorában. Az keresett meg. A pincébe talált meg, mer ott sipákútam, rítam, mer semmin se vót. 'Gyere aszongya –, mér vagy itt a pincébe?« – »Gyüjj – aszongya –, adok egy kis krumplit, adok egy kis lisztet, főzz annak az embernek – aszongya ³/₄, napestig ne egyék az az ember?! (Izgatottan, sírva) Ha nem igaz, a jó Isten engem úgy segéljen meg! Változtasson engem kővé, ha nem igaz! (Nyugodtabb hangon meséli tovább:) Kint aludt az én aptyukom legénykorában a pócon a gádorba. Egy darab ölfa vót a feje alja. Mikor az ura elment annak az asszongynak, akkor – egyszer nála is érte. (Magyarázva:) Mer egyszer kibeszélte az aptyukom. Végighúzta a kezit, neki az uramnak. Hogy aztán mit mondott neki, ezt nem mondta. Két lánya vót neki ... egy konyhán laktunk ... (Abbahagyja. Megrohanják az emlékek, szenvédélyesen kiált fel:) Ej, ej, ej, gyerekeim, kedves gyerekeim! (Hangot vált, józanul:) És köszönöm annak a mindenható Nagyistennek a jóságát, hogy így állok, ahogy állok...«

Az elszánás kemény munkaeredményt hozott. Lassan magukhoz tértek.

»...Nem vótam hanyag, nem vótam préda, nem vótam takaréktalan, nem vótam lusta! Nem köllt senkinek semmisse. Senkinek semmitse kárhoztattam meg...« (károsított)

Aztán az ipa segítségével már egy kis szőlőt is tudott szerezni.

»...Úgy szerzettük, hogy a szegény ipam hozzánk jött. Aztán elment Ü-be, vett föl 120 forintot kamatra. A husz forint ott maradt az íratásra. Száz forintot hazahozott. Na, evvel foglaltam le a szőlőt. Azután meg tartottam egy pregós gyereket. Kapott egy hold földet. Meg minden napra tizenöt krajcárt... Mikor aztán a gyerek elment én tüllem, mer elküldte... evvel vótam vastag (mutat lányára). Eladtam a kukoricáját, vettem nem tudom hány kis süldőt rajta. Eladtam a süldőt, így tudtam szerezni a szőlőt. Azután a t-i takarékbá jártam tíz évig. Meg a b-i takarékot fizettem. Így tudtam megszerezni azt a kis földemet, amit most elkoptartak tőlem...«

Lassan szépen virágzó kis gazdaságot mondhattak magukénak, ő éjt nappallá téve dolgozott:

»...Hajnalnak híre sem vót, már vittem a nagy tere csollánt a szöllőbüil. Ott vótak a ludjaim, ott vótak a récéim, ott vót a disznó, ott vót a tehenem. (Szenvedélyesen :) Ah! Angyalom!!!...«

S ott volt a sok gyerek; unoka, és magára maradt öreg:

»...Kilenc gyereket a világra hoztam. Öt lakodalmat tartottam, nyolc öreget eltemettem... Ötöt fölneveltem Istennek jóvoltából embersorra... Azután vettem hozzám az árvákat... Ott vót a négy árva. (Magyarázón:) Mer ennek a lányát – (mutat a lányára) vánkososan neveltem tizenhét esztendeig. Hat hetes vót, mikor a karomra vettem a lányát, mikor megveszekedett az urával. És akkor a lányt a kezemre vettem... tizenhét esztendeig neveltem. Férjhő is adtam. Adtam neki ágyat, kászlit, télázsit, dunyhát, vánkost, a világon (mindent) (Panaszosan:)

Rám sem néz!... Mikor azokat kiszállítottam az én fészkeimből... gyűttek hozzám az öregasszonyok. Megbecsültem őket. Egyet neveltem. Egyet ott tartottam. Szívabajos vót. Elérte, hagytuk, mikor elérte a baja. Elfeküdt szegény, mikor magához tért, akkor már tudott dógozni. Főzött, mosott, én meg dógoztam kint a hegytetőn. (Szenvedélyesen:) Eeejjj Istenen! Sokkal tettem én nagyon jót. Nagyon sok vóna elmondanyi, akivel én jót tettem... Gyűttek arra menyecskék. Egy kis répalevelet akartak lopni. Sz. M. Keresték a csöszök. Begyűn hozzám M., aszongya, hogy Körösztyanyám! Nézz-e egy kis répalevélt gyűttem erre le, akarnék vinni haza a baronfiaimnak és lesnek ezek a csöszök«, –Ne mennyék fiam semerre sem! Mennyen ide az én kis kertembe, szedjen répalevelet! Meg is böcsült, mer mindig körösztyanyámnak nevezett, hitt. Mindig. Ej! Sok vóna elmondanyi!... Éppen azon gondolkodtam, nagyon sok jót tettem sokkal. Hogy a jó Isten talán engem azért tart a földön annyira ideig ... Azt hiszem a jó Isten nem haragbul tart a földön. Nagyon sokat segítettem, nagyon sokat. Még e1 is vittem kosárszám annak a szegény asszonynak az elemőzsiát, ahol lakott az az öregasszony. Kétszer, két helyre tettem be eztet. Mikor mentem a misére, betettem a kosaramat a templomhoz, templom előtt való házhoz. Mikor kigyűttem a misérül, akkor meg bementem S.-hez. Bevittem a kosárba, mim vót. Azt mondta szegény öregasszonyom: »Hozzál csak amit, amid van, mer mindent megesek én« (Izgatottan:) Nem, ezt nem hazudok, Isten őrizzen meg! Amellett gyűttek hozzám az idős asszonyok. Az egyik is, a másik is, a harmadik is, a negyedik is. Mindig kitettem a kenyereket elejbe. (Magyarázva:) Mer nagyon jó uram vót, az énnékem soha nem mondta hogy: »Te, mér kínárod őket?« Vagy: »Mér gyűnnek ezek az asszonyok?« Az csak aszontá énnékem: »Anyja, amit máma el nem tudsz végezni, elvégzed hónap.« Az csak evett, meg aludt, meg dógozott...«

Munkája eredményében Isten segítségét látta. Hogy ezt köszönje és mindig újra kérje, nemcsak templomba viszi mély vallásossága, hanem kegyhelyekre is:

»... Nagyon szerettem én járni bucsura. Nagyon szerettem... Andocsra Mária nevenapkor kétszer is elmentem... Messzi én nem mehettem el... Se Gyüdre. Ja, de hazudom, mer Csatkára is vótam tizenhétbe... Még arra is emlékszem, hun aludtunk ... pajtába aludtunk ... Német, német falu vót. Nem tudtak magyarul... Tudja a fene hány hely(et), hány falut, elkezdtem írny a az az imádságos könyvembe a faluknak a nevit, de aztán sokallottam, ehh! Abbahagytam, mire odaértünk ... négy óraker értünk be Csatkára. Egy kis kápolna van. Esett az eső, ugy vótunk mint a gyujtósskatulába. Meg se tudtunk mozdulni ... Az istóriások is mind begyűttek ... ezek az énekesemberek ... vótak ám azelőtt sokan. Árulták az isto(riákat), ezeket az éneket...«

Vallási tudatát az iskola és olvasmányai formálták, de tartalmait egyéni módon vetíti ki:

»... Mer pogányok vótak. Azelőtt a zsidók mind pogányok vótak, mer azelőtt zsidónemzetiség vót. Zsidótörzs ... A katolikusokért halt meg Jézus. Ezért gyűlöltek a zsidók, azér feszi(tették), ezér akasztották föl. Amér kikörösztyülködött Jézus a zsidók ... Mikor aztán Kafarniából átment a Jordán vizére, Szent Jánosnak mondta: »Körösztyűj meg engem!« Aszongya: »Hogy mondhatsz te ilyent.« Szent János mondta: »Hogy mondhatsz te ilyent.« Aszongya: »Előbb te körösztyűj meg engem, aztán ugy körösztyűllek meg én téged a Jordán vizében... Ezért lett Szent János körösztyűlő Szent János, Aztán így körösztyénység lett.

...Mikor Jézus Krisztus a földön járt, gyógyított. Belpoklosokat gyógyította, bénákat, sántákat gyógyította. Sokan megfogták a kabátja szegélyét, úgy mentek utána, mikor megtudták, hogy ki az, mi az... (Jézus) játszott a homokba. Már akkor akkora körösztyöt csinyált magának (mutatja a karján mekkorát)...«

Sok népéneket énekelt, sok történetet tudott, de kevesellette:

...Ilyen példákat tudok csak!... Hiszen hát csak lett volna annyi eszem akkor abba a fiatal életembe, mint most. Már tudnék, sokat tudnék mondanyi, mer követtem volna. Jobban lett volna figyelnem mindenre. De hát! Ugye amugy meg a családdal vótam, nem is érten volna rá! Mer hát ugye nagy családdal vótam! Tizenharmadmagammal ültem asztalhoz disznóöléskor...«

Énekeit a templomban, búcsúkon, nótáit munka közben tanulta: Arra alá faragnak az ácsok... Asszony szeresd az uradat... Édesanyám rózsá fája... Nem ám az az asszony... hangzott fel későre nyúló beszélgetésünkön mint ahogy annak idején a fonóban-nyomóban az asszonyok ajkán.

»...Tudtam én nagyon sokat. Ehh, hát elmentünk a nyomóba, kendernyomóba. Hatvanan, hetvenen vótunk. Tanultunk. Egyik egyiket mondta, másik másikat mondta. Aztán mondtuk. Annyit tudnék mondanyi, mint az égen a csillag. Kezdetitü a végezetéig...«

Ez a »kezdetitü a végezetéig« egész életére érvényes, mert késő öregkoráig friss ésszel, nyitott szemmel jár. Jó emlékezőtehetséggel gyűjtötte össze tapasztalatait és minden lépésénél mérlegelt:

»...Így van, kedves gyerekeim! Nem menek sehová se – (izgatottan:) de ahogy hallom, vagy amit tapasztalok, hallottam má, míg mennyi is tudtam. Sokat bevett a fejem, Légyen hála a jó Istennek... Meg is tartottam. A jó Isten az elmémet. Meg azután meg én magam is megtartottam magamat. (Hogyan?) Ahugyan tudtam, hogy ez nem jó, azt nem tettem meg. De ha tudtam, hogy hát (óvatosan:) talán, talán, nem vétkezem vele, talán, talán belementem ... A jó Isten tudja eztet!

Vallásközpontú szemlélettel ítéli meg a fiatalokat és az új társadalmi rendet:

»...Se köröszöttü nem tud vetnyi, se dicsértesséket (mondani) ... (köszönésről szólván:) – Azt sem mondják: papucs! Csak kezit csókullom-csókullom! (Egyre izgatottabban:) Mit csókulla? A földet, vagy ezt a székét? ... Ez nem! (hevesen:) Evvel nem dicsérik a jó Istent. Majd mi lesz ennek a vége? ... Egyszer, egyszer majd csak, (titokzatosan) mer a jó Isten is megbosszulja eztet. Ezt, ezt a helyzetet. Már tavaly mutatta, mer má tavaly nem ternett semmise. Nem vót eső tavaly! Majd, majd várjunk csak! (Figyelmeztetően fölemeli mutatóujját, nemcsak hangját.) Megbocsájtóan folytatja: Na jó, hát maguknak ez a mesterségük. Na ugye. (Szép csöndesen:) Ezért maguk fizetést kapnak. Maguk ennek nem oka, akármí történik is. De nem ám, kedveseim! Maguk ezért nem lesznek a jó Isten előtt szóba véve .. Majd, majd a jó Isten, az lesz az ítélőbíró! (Halkan:) Az lesz az ítélőbíró...«

Ezzel szemben érzelmentesen – nem a földjét nehezen szerző ember – szemléletével – , mintegy természetesnek véve tekinti a falu szocialista átalakulásának legnagyobb vívmányát, a mai jómód alapját, a termelőszövetkezetek megalakítását. Szavaiból következtethetünk a szervezési nehézségekre, egyesek heves ellenállására, de a nem mindig kívánatos visszaélésekre is.

»...Inkább még fenyegették üket, még kergették az én I-et e, mer nem akart beleírni oda a téeszcsékbe, aztán lesték, hárman, négyen ottan a házánál. Szegény fiam meg bujdosott – mer a felesége mihátt! Mer a felesége azt mondta hogy nem, nem engedí beleírnyi a téeszcsékbe, mer ő bele nem vágja a kapáját a téeszcsék-földbe. Hát így nem mehetett szegény gyerekem sehova se. Se Pestre, sehová, mer nem kapott papirost, hogy, – nem kapott engedélyt. Amiért nem irt be. De azén mégis utóbb aztán feleséginek az ellenségibe beirt...«

Aztán a közeli múlt izgalmai földézik a régi félelmeket. Még ma is fojtott szorongással beszél a »duhaj«-okról:

»...Cs. hegyen vót egy szómakazal! Ott tanyáztak a duhajok, a betyárok. A D-gyerekeknek valahogyan az aptyuknak (szóltak), hogy vegye meg azt a szómakazalt, amennyiér csak tuggya, mer az alacsonyba sok, nagyon sok mind vót. Ennyit hallottam az ipamtu. (Meg is vették s találtak benne – titokzatosan:) ... Aztán a D-gyerekek lettek B-ban a nagy gazdák ... Az én ipamat kütték be az uraságékho kényi. Hozzon pálinkát, bort kenyeret vagy nem tudom én hát ullan kosztot ... Egyszer egyik helre mentek, másszor másik helre mentek ... Nem beszéték ki, hogy hun járnak. Még most is megvan a helük a szoknyadülőben...«

Mikor gyerekei föl nőttek, kiadta nekik a juszt, mindenkinek tisztességgel megadta, ami jár.

»...Az öregbiknek adtam nyolcmillió koronát ... A másik gyerekeknek adtam, annak – ementem F.ra, úgy vásároltam anyagot. Ötmillióegyezer koronára vásároltam anyagot. – Akkor milliomosok-ról beszéltek, mer annyi pénz vót – veti közbe lánya. – Emezek, emezeknek meg adtam (lányára mutat), ennek meg a kisebbik fiannak a nénje fizetett háromezer forintot a birtokból. Szereztem öt hold földet. Ráépítettünk egy házat, amiért majd most van a gyűlölség e.«

A házat legidősebb lányának, juttatta öregkori eltartásuk fejében. Majd lánya agya elborult, gyerekei viszont nem vállalták anyjuk kötelezettségét,

»...Ajándék címen van írva a szerződés. Neki adtam a lányomnak, mer beteg vótunk mind a ketten. Ketten maradtunk. Muszáj vót valamit gondinnyi. Negyvenháromban átadtam a házamat öt hold kis földdel ... Negyvenötbe meghalt az én aptyukom. Két nyáron fizettek. Két nyáron mértek nekem konvenciót. Úgy, mint a cselédeknek. Azóta aztán semmise ... Meghibbant. Nem menüink vele semmire se. Hát elgyün gyakran, szegény, megnézni. Három, négy napba is elgyün egy-egy kicsit...«

Az ura halálával – akit hosszú betegség után temetett el (»tíz esztendeig mostam pelenkát utána. Megerőltette magát. Biza! Mikor elhúztam a pelenkát alula úgy gőzült, mint a forró víz) – magára maradt. Sokat sírt, hogy az unokák nem állják anyjuk szavát. Házát átadván, fedele, otthona nem volt. Ide-oda hányódott, hol egyik, hol másik gyerekénél volt. Megélhetése alig volt. Dolgozni már nem tudott. Jogát érvényesíteni akarta. Ezzel indult a máig sem szűnő pörösködés.

»...Bíróságon vagyunk, mer nem kapok semmitse. Élelmet, tüzelőt nem adnak. Eltartásom oda van. Gondviselésemnek, annak költene lennyi .. Hát az aptyukom után én kaptam 49 után 160 forintot. Én azuta kaptam, kapom azt a 160 forintot, no most öt éve e, hat? Miután 40 forinttal megtótták az öregeknek, azutántúl kapom a 205 forintot. Így mártottam vóna bele az ujjamat, akkor is elfogyott vóna. (Mutatja, hogy az ujjá hegyét dugja bele) ... Még össze is tudtam rakni két-háromszáz forintot (– mondja suttogóra fogott hangon) ... Úgy tartanak, úgy tartanak, hogy kapom azt a 205 forintot, aztán abbul élek. Mer egyik se ád! Ez nem tarthat – mutat a lányára –, mer ezt is a lánya tartja. Csak ez annyiba szerencsés, hogy terem ez a kis helye! Hogy ebbül is kap egy kis pénzt, abbul is kap egy kis pénzt, meg küld a lánya hébe korbá. A másik, na az az egy fiam, az – mit mondjak? Amit nem adnak, nem adnak. Akkor nem mondhatom, hogy adnak.«

Koszolja, étkezése ennek megfelelően alakul, bár igénytelen ételeiért érzékeny gyomra is felelős:

»...Így csak krumpli, krumpli, krumpli (Kiáltva:) Ami, amim van ... Krumplipipicét azt szeretem, darapipicét azt szeretem ... Krumplikását. Pipicének hihom ... Sűrűkrumplit eszem, sűrűborsót is eszem, ha krumplileves, ha tésztaleves, ha akármí, akkor is csak egy kis levit, aztán mikor jó sütős, beleszelem a kenyeret ... Ezt eszem. Káposztasalátát, paradicsomos káposztát, aztat szíveli a gyomrom ... mer kívánja a savanyut ... Az egész belső részem kódis énnékem ... Én nem lakhatok jól, mer akkor fölfujódom ... Csak egy kis levest ... mikor öl egy csibét, ölt is má néhány csibét. Jó kis levesesen csinájja, aztán azt a levét megeszem kenyérral. Háromszor, négyszer is eszem abbul az egy csibébül. De hát nem vesződnék a husával, csak a leve, csak a leve...«

Szenved a magáramaradottságtól, jobban, mint az anyagi gondoktól. Örül, ha valaki rányitja az ajtót, s nem győzi meghatottan megköszönni:

»...De nagyon, nagyon, nagyon köszönöm ... nagyon köszönöm! Áldjon meg a mindenható Nagyuristen benneteket, akik engem meglátogatnak, mer ez nekem nagyon sokat jelent ... Az én bensőm úgy megnyugszik, most, hogy itt vannak ... Nem látogat meg engem senki egy idő uta, mint a J. felesége. Senki nem gyün tájamba se. Nem kéne énnékem hozni semmitse, angyalom, mer énnékem a sütemény nem köll. Megvan énnékem a lehetőségem. Nekem semmi se köll, csak egy finom szó. Csak az. Csak az a szép szó! Nekem többet érne egy szép szó, mint a terített asztal. Áldjon meg a mindenható Nagyuristen benneteket, akik engem meglátogatnak, mer ez nekem nagyon sokat jelent ... (Élete legnagyobb élményére emlékszik vissza az őt ért ünneplésre, a falu részéről kapott tisztességtevésre:) Én vagyok a legidősebb asszony. 196...-ban vótam az öreganyák lakodalmaiba ... ekkora

nagy süteményt tettek elejbém. Tizenheten vettek belüle. Rájuk osztottam a szomszéd gyerekekre, szomszédokra, lányaimra ... Mikor odatették azt a nagy süteményt én elejembe ... lehajoltam az E-nak az ölére s ott sírtam. (sírova) 'R. néném! ne sirgyon! Ne sirgyon! Nincs annak itt hele. « Mondom: Nem tudom, hát engem ezzel szégyenítenek, vagy hogy? ... Meg is köszöntem ám az egész társaságnak, mikor elgyűttem szépen. . . »

Kisemmizettségé, magatehetetlensége – dolgozni már nem tud – elkeseríti. Már csak az Istenben és a halálban reménykedik.

»...Megsegített, de ahogyan segített, el is vette (Jelentőségteljesen halkított hangon tagolja a 43-as balul sikerült háztáladási megállapodást, melynek érvénye csak az ura haláláig tartott) ...És hogy meghalt az én aptyukom, én az után nem kapok semmit se most már. Megvan róla írva, szerződés, Benn van az uraknál T.-on. (Szenvedélyesen:) Nekiadtam a lányomnak és aztán most más kutya koporgya el. Kopókutyák rám estek. Az unokák! ... Bizony elég nem szép! (Izgatottan:) Hát aztán majd, hogy áll-e mellém az ügyvéd? (Ingerülten lányára mutat:) De ez nem mén utána! ... Én meg nem tudok mennyi, mer elesek. Nézze, inntentül ezt nem érzem. (Mutat lábára térdtől lefelé. Elmelázva gondolt élete nagy teljesítményére:) ... Ölt hold, amugy meg három öreg hold. Aztán most azért haragudnak rám az unokák.«

Pedig könnyíthetnének sorsán, mert jó módban élnek:

»...Boldogok is ám, mert' akkora ház(a) kastélya van az egyik(nek), a legüdüsebbnek, hogy uraknak nem vót azelőtt ilyen ... Lakása, szölleje a küesebbik gyerekeknek. Pedig, tudja, hugyan gyűtt haza a háborubul? Meztelenyen. Ugy hozatták haza...«

Nekikeseredettségét, szomorúságát fokozza az a tény, hogy éppen azok az unokái hagyják magára, akiket ő nevelt föl, és gyerekeiként szeretett.

»...Nagyon szerettem a gyerekeimet ... meg az unokákat is annyira, olyannyiban néztem ezt a három unokát, mint saját gyerekeket. Meg nem csaltam egy falatban semmit. Meg nem vertem. (Objektíven:) Egyet, egyet vertem meg. A legüdüsebbet az iskoláért – (időből kilépvé idézi:) – ...Mer a szöllepszomszéd emberünk azt mondta: »Sógorasszony! Tud-e maga róla, hogy a P. – azt mondja, – nem mén iskolába, hanem a pajtát kerülgeti? • « Én innen hazulról elbocsájtom tisztességesen. Reggel ugy, mint muszáj az iskolásgyerekeket. Hát mondom én nem tudom, hogy a faluban hun jár, merre jár. Én nem leshetem aztat. Eztet vertem meg nagyon ... Gyűttem a falubul a temető között, a gyerek meg a hídnál vót. A tarisznyáját letette a híd mellé. Belement a nagy fábe. Ott hentergett. De megismertem a tarisznyáját. Mondom neki: P! Gyere ki ebbül a fiüüb, mer ha énnékem be költ érted mennyi, ám látod következesedet. És be költött mennyi! ... Nem gyűtt ki, mer gondulta, hogy ennek nem jó lesz a vége. Aztat vertem meg. Hazáig ütöttem egy kis fa – nem ám, nem tudom én mekkora fával. – Kerüld-e az iskolát? Kerüld-e az iskolát? Köll-e a pajta? – Ilyen szóval kergettem haza. Azt megvertem, de ennek a lányát – (mutat lányára) – se vertem meg sohase. Tizenhét esztendeig neveltem, hat hetes kortul fogva ... A kisebbik gyereket se vertem, azt nagyon szerettem. Máig is, máig is fáj az a gyerek ... azok, azok rosszak ... azok az unokáim. Most aztán fenyegetnek inkább ilyen szóval, kit tizenöt esztendeig neveltem. Az anyjuknak mennyi költött ... amit neveltem négy éves korátul fogva. A testvérgyit neveltem 9 hónapos korátul fogva. Kineveltem őket az iskolából ... Az unokák! (Ingerülten:) Azok rám se gondolnak. Most meg: »föltasziganak«. Most: »Fölakasztanak!« »Elvisznek a temetőbe!« Ilyennel fenyegetnek az élhetellen disznók. Azért, mer egy kis tüzelőt kérek a magamébul ... F. vót itt: Nem akart begyűnni ... Káromkodott, mint a jégeső, majd az Istent vette le az égrül. Akkor azt mondom neki: Te engem szidol vagy a jó Istent bántod? Ehhöz a házhoz be ne lépj, míg én élek! ... Azt kiabálta be, azt kiabálta be, hogy hallotta má, benn vót a tanácsnál, ha megfoghatom, kivégzem a világbul... Most, most fejérvasárnapján mult egy éve izente a Sz.-né, az unokám, aki négy éves vót, mikor az apjuk meghalt. Izente azután, hogy föltaszigál, ha találkozik velem. Én meg igazán csunyán feleltem rája, mer azt mondtam: Avval nem ba . . . ik a Sz.-né hogy engem föltaszigájjon, mer nem menek elejbe. Nem is mentem . . . Eeejjjj! Kedves gyerekeim! Elemésztenének egy kanál vízben!...«

Mindez indulatot az váltotta ki, hogy végül a tanácshoz fordult, hogy tüzelőt kapjon, mert kevéske pénzéből nem tudott venni.

»...Bementem panaszra. Kértem egy kis tüzelőt... Bementem a titkárhoz, bevittem a szerződést. Szépen odaültetett melléje. Egymás mellett ültünk, mikor fölolvasta a szerződést. Azt mondja: »Mit kér maga ebből erre az írásra?« Mondom, semmit se kérek, mer öregek. Magam is elismerem azt, hogy most má öregek. Meg mindenki azt mondja: »Mit adjon az öreg?« Mindenki azt mondta. Mindenki azt mondta, a gyerekei (hibbant lánya gyerekei), hogy éljek meg abbul a kétszáz forintbul. Hát aztán utóvégtire már nem is kértem. Hogy aztán mit irtak, mit irtak (a tanácsban)? Ide is irt, oda is irt, amoda is irt... (De a kilátásba helyezett farönköt, »tükét« csak nem kapta meg.)

Végülis teljesen magára hagyva elment egyik menyéhez K.-ra, hogy valamivel segítse ki, mert mikor többszöri hányattatás után egyik fiától eljött, akinél egy kis kamrában húzódott meg, már semmije sem volt. Menye sértő elutasítása síríg tartó sebet ejtett rajta. Az emlékek hatása alatt egyre izgatottabbá válik.

»... Mikor idegyűntem, nem vót semmim se. Másik háznál vótam. Elmentem – a jó Isten panaszomul ne vegye –, meggyóntam. Mikor azt végeztem a templomban, bementem a menyemhöz – ott a templom előtt lakik. Mondom: »B., nem kértem még tületek soha, semmit se, ha valamit tudnál annyi!« Kifizetett apró pénzzel. (Sírva:) »Mer maga megölégedetlen!« Ezt felette. Ah! Arra a szóra, amit azt mondtam hogy ha tudnál valamit annyi. »Mer maga megölégedetlen!« (Szenvedélyesen:) Én? Ezt én nem ismerem el, ezt a szót! Mer én értetek lepasszultam mindenhogyan, a gyermekeim végett, mer mindent adtam nekik. Ez én rám nem illik, ez a szó! Nem is felejttem el sohasé, míg a koporsóba bele nem tesznek. (Teljes indulattal, keserűséggel, sírva kiáltja:) De verje meg a Szentháromsággyisten az ilyen, az ilyen gyerekeket, akik nem ismerik el, hogy kaptak. Ez is kapott, amaz is kapott, emez is kapott! Sírhatok!!! (Kétségbeesve, keservesen sír. Mikor kissé megnyugszik, panaszosan:) Nagyon szerettem a gyerekeimet, mer nagyon szerettem a gyerekeimet, máig is. Nem sajnáltam tőlük semmitse, mer a véremmel is segéltem volna rajtuk ... Eeejjj! Csak ne születtem volna! Csak anya ne lettem volna! ... Aaahhh! Nem Lehet elbeszélnyi az én sorsomat ... Hagyjuk abba, hagyjuk abba!! Nem akarok gyűlölséget csinálni!...

Számára már csak egy marad, a halál utáni sóvárgás. Égre tett kézzel, sóhajtván kéri : ...

»Ah! Édes Istenem! Édes Istenem! Drága mennyei szent Atyám! Hallgasd meg a kérésemet Édes jó Istenem! Hozd el a hosszas időmnek a végét! Édes jó Istenem! Má az én akaratomon má nem vónék. Engem má csak a mindenható Nagyúristen tart. A kegyelmibe.«

Még egy félévig tartotta. Amire még egyszer visszamentem hozzá, már nem élt. Csöndesen elaludt. Elaludt végleg e nyugtalan, szenvedélyes, örökre tevékeny öregasszony, de halálával nem szűnt meg, jelképpé és mementóvá nőtt. Jelképpé a múltba tekintve, mementó a jövőre nézve. Ami volt, megtestesíti, ami lesz, ne képviselje. Múlt és jövő találkozása a jelenben történik, ahogy e kortalan öreg jelenében élt a múlt száz éven át. S nekünk, akik a mát éljük, de tegnapjában is látjuk és holnapjában is elképzeljük, teljesen egyértelmű e száz évre széthúzott jelen tanulsága.

Erdélyi, Zsuzsanna

In the shadow of hundred years

The 98-year-old Mrs Babos, Rozália Ruzics, lived in Nagyberény, played an important role in the revealing of archaic popular traditions of prayers. Her Friday Prayer, told 17 December, 1968, made the author carry on research works which resulted in the publications of volumes, *Hegyet hágék, lőtöt lépék* (1974, 1976, 1978, 1999) and other collections of prayers by different folklorists. In her study the author introduces Mrs Babos, Rozália Ruzics, who told the author the ancestors' words, songs and faith.